

DZIEJE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ W PRACY INSTYTUTU ZACHODNIEGO

I

Badania dziejów okupacji hitlerowskiej w Polsce rozpoczął Instytut Zachodni w czerwcu 1945 r. Pierwsze prace miały charakter doraźny: chodziło o możliwie najszybsze dostarczenie materiałów władzom polskim i o udzielenie opinii rzeczoznawczych dla sądów w sprawach zbrodniarzy wojennych i w procesach rehabilitacyjnych osób zapisanych — najczęściej przymusowo — na tzw. niemiecką listę narodową oraz o pomoc przy kształtowaniu samego ustawodawstwa rehabilitacyjnego. Zaczątkiem tych prac było studium Karola Mariana Pospieszalskiego pt. *Polska pod niemieckim prawem, Ziemie Zachodnie*, powstałe w znacznej części w ciągu ostatnich miesięcy okupacji i wykończone po wyzwoleniu. Ze względu na znaczenie tej pracy przy przygotowaniu procesów zbrodniarzy hitlerowskich w Polsce oraz procesów głównych zbrodniarzy wojennych przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze została ona już w lipcu 1945 r. złożona Ministerstwu Spraw Zagranicznych, a we wrześniu tego roku powstałej wówczas Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich przy Ministerstwie Sprawiedliwości w Warszawie.

Wówczas postanowiono w ramach prac wydawanych przez Instytut Zachodni utworzyć dwie serie: pierwszą pod nazwą „Badania nad okupacją hitlerowską w Polsce“, przeznaczoną dla prac konstrukcyjnych, drugą pt. „Documenta Occupationis“ dla ogłoszenia i komentowania dokumentów hitlerowskich i innych. W pierwszej serii ukazały się wtedy prace K. M. Pospieszalskiego pt. *Polska pod niemieckim prawem, Ziemie Zachodnie* oraz Alfonsa Klafkowskiego pt. *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów* (1946), w drugiej — memoriał okupacyjnego Instytutu Badań Gospodarczych na Górnym Śląsku pt. *Die Bedeutung des Polenproblems für die Rüstungswirtschaft Oberschlesiens* (opracowany przez K. M. Pospieszalskiego) i zbiór zeznań świadków pt. *Zbrodnia niemiecka w Warszawie* (1944) poświęcony przeżyciom mieszkańców stolicy w pamiętnych dniach powstania (opracowany przez E. Serwańskiego i I. Trawińską).

Wspomniane dwie prace serii Documenta Occupationis miały donośny odźwięk przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze. Memoriał górno-śląskiego Instytutu Badań Gospodarczych — prawdziwy obraz niedoli robotnika polskiego w wschodniej części Górnego Śląska — został w dniu 25. 2. 1946 r. przez prokuratora radzieckiego Smirnowa obszernie przedstawiony i jako dokument ZSR-282 złożony Trybunałowi (Trial of the Major War Criminals, t. VIII, s. 273—277), a następnie w oficjalnym wydawnictwie Trybunału w części przedrukowany (Trial, t. XXXIX, s. 464—477).

Podobnie stały się przedmiotem rozprawy niektóre zeznania świadków zamieszczone w *Documenta Occupationis II* — Zbrodnia niemiecka w Warszawie 1944, odczytane przez prokuratora angielskiego majora Elwyn Jones podczas przesłuchania świadka generał-pułkownika Waffen SS Paula Haussera w dniu 5. 8. 1946 jako dokument 4042 PS (Trial, t. XX, s. 415—418) i następnie również w oficjalnym wydaniu przedrukowane (Trial, t. XXXIV, s. 103—108). Tutaj należy również wspomnieć o trzecim dokumencie złożonym przez Instytut Zachodni Główniej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie i przez delegację polską przedstawionym w dniu 2. 8. 1946 Trybunałowi, a mianowicie instrukcji dla agenta Sicherheitsdienst, w której podano m. i. agentowi do wiadomości jako wytyczną końcowy cel polityki hitlerowskiej, eksterminację całego narodu polskiego (Dok. ZSR-522, Trial t. XX, s. 251—254, 257—258).

II

W drugiej połowie 1946 r. rozpoczęła się bardziej systematyczna, zmuszona długofalowa praca. Założono archiwum, którego zadaniem nie miało być zgromadzenie jak największej liczby dokumentów (to należało do Główniej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce przy Ministerstwie Sprawiedliwości oraz do sieci placówek archiwalnych), lecz stanowić miało podręczny zbiór materiałów powstały z odpisów dokumentów przechowywanych we wspomnianych instytucjach i szeregu oryginalnych dokumentów zabezpieczonych po wyzwoleniu przez osoby prywatne i przez Instytut Zachodni z uwagi na to, że władze państwowe nie mogły w okresie organizacyjnego kształtowania się sprostować wszystkim swoim zadaniom.

Archiwum dziejów badania okupacji hitlerowskiej składało się początkowo z dwóch działów: dokumentów hitlerowskich w odpisach i w oryginale (I. Z. Dok. I) oraz pamiętników (I. Z. Dok. II), do których to działów z biegiem lat dołączono dalsze, a mianowicie dział protokołów przesłuchania świadków (z reguły przez pracowników Instytutu — I. Z. Dok. III), zdjęć fotograficznych (I. Z. Dok. IV), materiałów i opracowań (I. Z. Dok. V), a nadto w r. 1954 dział mikrofilmów (I. Z. Dok. VI).

Dokumenty pohitlerowskie dotyczą przede wszystkim tzw. ziem wcielonych do Rzeszy i w tych ramach w pierwszym rzędzie polityki narodowościowej oraz związanego z tym wyjątkowego prawa dla Polaków; nie brak jednak także dokumentów dot. tzw. Generalnej Guberni, wśród których na uwagę zasługują wyciąg z Dziennika Franka, obejmujący z około 11.000 stron tego cennego dokumentu przeszło 1000 stron.

Na podstawie tych materiałów powstały zbiory dokumentów z komentarzem wydawane w serii *Documenta Occupationis* pt. *Niemiecka lista narodowa w „Kraju Warty“ i Hitlerowskie „prawo“ okupacyjne w Polsce, ziemie „wcielone“*, obydwie w opracowaniu Karola Mariana Pospieszalskiego.

W zakresie pamiętników wystąpił w r. 1946 z cenną inicjatywą prof. dr Jan Rutkowski, który w ramach Zakładu Historii Gospodarczej Uniwersytetu Poznańskiego organizował prace badawcze nad dziejami gospodarczymi Polski podczas okupacji i w związku z tym w Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu opracował instrukcję dla piszących pamiętniki z czasów okupacji hitlerowskiej, wydaną następnie i rozprowadzaną

m. i. przez Instytut Zachodni. Pamiętniki, powstałe na podstawie tej instrukcji, miały być właśnie w Instytucie złożone. Okazało się niestety, że nie można było liczyć na samorzną akcję pisania wspomnień na szerszą skalę. Instytut otrzymał wprawdzie kilka cennych pamiętników napisanych samorzutnie, dobre jednak rezultaty dała dopiero zorganizowana akcja. Prof. dr Władysław Rusiński, wówczas adiunkt Zakładu Historii Gospodarczej, rozpiął konkurs na pracę o doli robotnika polskiego pod okupacją i w ten sposób otrzymał wiele pamiętników, które stały się częścią źródeł jego pracy pt. *Położenie robotników polskich w czasie wojny 1939—1945 na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych“*, część I, wydanej przez Instytut Zachodni w r. 1950. Prof. dr Jan Rutkowski i prof. dr Janusz Deresiewicz, wówczas adiunkt Zakładu Historii Gospodarczej, oraz w mniejszym zakresie dr Karol Marian Pospieszalski zachęcali studentów do pisania wspomnień. Powstały tą drogą zbiór pamiętników został wyzyskany przez Janusza Deresiewicza w jego pracy pt. *Okupacja niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy, studium historyczno-gospodarcze* (Instytut Zachodni 1950). Zachęcał też prof. Jan Rutkowski studentów wykazujących uzdolnienia do pracy naukowej do zajęcia się tymi problemami. Owocem tych wysiłków są trzy rzeczy najmłodszych wówczas pracowników naukowych Cz. Łuczaka, Z. Ptaszyka i Cz. Wasieka ogłoszone pt. *Przyczynki do gospodarki niemieckiej w latach 1939—1945* (Instytut Zachodni 1949). Badania prof. Jana Rutkowskiego nad gospodarką Generalnej Guberni zostały niestety przecięte przez przedwczesny, nagły zgon tego znakomitego uczonego w maju 1949.

W dziale protokołów powstał m. i. obszerny zbiór zeznań o dziejach miasta Poznania podczas okupacji, wyzyskany tylko częściowo w szkiełkowej pracy K. M. Pospieszalskiego pt. *Poznań pod okupacją hitlerowską* (Przegląd Zachodni 1953, Studia Poznańskie I). W dziale fotografii zasługuje na uwagę zbiór zdjęć hitlerowca, inż. Mensebacha, z akcji burzenia Warszawy w r. 1944, reprodukowanych częściowo w *Doc. Occ. II — Zbrodnia niemiecka w Warszawie* i w szeregu innych pozainstytutowych wydawnictw, oraz zbiór zdjęć Poznania pod okupacją.

Instytut poza tym posiada komplety dziennika *Ostdeutscher Beobachter* i *Krakauer Zeitung* oraz zespoły dzienników rozporządzeń. Z pozostałej hitlerowskiej prasy codziennej zostały sporządzone wyciągi, które zamieszczano w dziale materiałów i opracowań oraz w dziale mikrofilmów. Cenną pozycją działy materiałów i opracowań jest pięciotomowy zbiór sprawozdań starostów o przebiegu działań wojennych i okupacji na terenie poszczególnych powiatów Rzeczypospolitej, który powstał z inicjatywy Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów.

Zbiory podręcznego archiwum Instytutu stały otworem dla wszystkich pracowników naukowych, korzystali z nich m. i. także Władysław Rusiński i Janusz Deresiewicz przy opracowaniu wymienionych poprzednio zagadnień. Poza tym Instytut używał poszczególnych dokumentów wielokrotnie na różne wystawy.

Prace naukowe ogłoszone przez Instytut Zachodni, które w Instytucie lub w łączności z nim powstały, zostały w znacznej części już wyżej omówione. Do nich trzeba dołączyć kilka dalszych, a mianowicie pracę T. Kłosińskiego *Polityka przemysłowa okupanta w Generalnym Gubernatorstwie*

i Wspomnienia młodzieży wielkopolskiej z lat okupacji niemieckiej 1939—1945 (Doc. Occ. III), zbiór wypracowań szkolnych młodzieży szkół wielkopolskich w opracowaniu Zdzisława Grotta i Wincentego Ostrowskiego oraz praca Zbigniewa Janowicza pt. Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939—1945, a nadto wiele artykułów w Przeglądzie Zachodnim (patrz bibliografia).

W r. 1946 dostarczył Instytut Zachodni materiałów prof. J. J. Bossowskiemu z Uniwersytetu Poznańskiego, któremu Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie poleciła opracować zagadnienie propagandowych oszczerstw okupanta o rzekomym masowym zamordowaniu Niemców obywatelstwa polskiego (Volksdeutschów) we wrześniu 1939 w liczbie 58 000 (!). Materiałami tymi były akta tzw. Centrali grobów w Poznaniu (*Gräberzentrale für die ermordeten Volksdeutschen*), które pozwoliły stwierdzić zupełną bezpodstawność hitlerowskiej propagandy. Na tej podstawie powstała praca prof. dra J. J. Bossowskiego pt. „Dokumenty polskiego okrucieństwa“ (Metody propagandy hitlerowskiej) ogłoszona w Biuletynie Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich III i przedstawiona w postaci opinii Najwyższemu Trybunałowi Narodowemu podczas procesu Alberta Forstera w Gdańsku.

Poza tym powstały w Instytucie prace, które nie zostały jeszcze ogłoszone. Z punktu widzenia czasu powstania należy tu na pierwszym miejscu wymienić pracę zbiorową pt. „Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego pod okupacją hitlerowską“ J. Baumgarta, J. J. Bossowskiego, Fr. Paprockiego, K. M. Pospieszalskiego, St. Różyckiego, T. Silnickiego, K. Tymienieckiego, Z. Wojciechowskiego pod redakcją K. M. Pospieszalskiego. Obejmuje ona także krótką historię okupacyjnego „Reichsuniversität Posen“ i listę strat pracowników Uniwersytetu. Poza tym powstał również obszerny tom Documenta Occupationis pt. Sprawa 58 000 „zamordowanych“ Volksdeutschów, nawiązujący do wspomnianych wyżej badań prof. dra J. J. Bossowskiego. Tom ten zawiera wyczerpujące opracowanie materiałów zawartych w aktach tzw. Centrali grobów i innych ważnych dokumentów, wykazujących faktyczne straty mniejszości niemieckiej w czasie kampanii wrześniowej i ich istotną przyczynę, działania wojenne i walkę z rozgałęzioną dywersją hitlerowską.

III

Daleko posunięte są prace nad polityką narodowościową okupanta na Górnym Śląsku. Tymczasowym ich wynikiem są studia Edwarda Serwańskiego pt. Język polski na Śląsku w czasie okupacji hitlerowskiej (Przegląd Zachodni 1953) i przymusowa służba wojskowa Polaków z Górnego Śląska w armii hitlerowskiej (Przegląd Zachodni 1954). Zaawansowana jest również praca o polityce narodowościowej hitlerowców na Pomorzu oraz praca nad „prawem“ hitlerowskim w tzw. Generalnej Guberni. Ostatnie dwie prace mają się ukazać w postaci zbioru dokumentów. Z prac powstałych w porozumieniu z Instytutem, lecz poza jego pracownią, należy wymienić oddaną już do druku część II pracy W. Rusińskiego pt. Położenie robotników polskich w czasie wojny 1939—1945 na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych“ oraz gotową już pracę T. Cypriana i J. Sawickiego pt. Sprawy polskie przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze (wyjątki z stenogramu roz-

prawy z obszernym wstępem). Daleko posunięta jest również praca S. W a - s z a k a pt. Terytorium i ludność Polski pod hitlerowską okupacją — Tablice statystyczne.

W pracowni naukowej Instytutu Zachodniego skupiono w r. 1954 uwagę na dziejach okupacji tzw. Kraju Warty i przeglądnięto oraz zmikrofilmowano część materiałów Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. W grudniu rozpoczęto w porozumieniu z Główną Komisją opracowanie materiałów Ankiety Sądów Grodzkich przeprowadzonych przez Główną Komisję w r. 1945 za pośrednictwem wójtów i sądów w sprawie obozów i egzekucji masowych. Pierwsza praca z tej dziedziny pt. Materiały do eksterminacji w „Kraju Warty“ ukazała się już na łamach Przeglądu Zachodniego. Plan pracy Instytutu Zachodniego na rok bieżący obejmuje wykończenie zbiorów dokumentów pt. Hitlerowskie „prawo“ okupacyjne w tzw. Generalnej Guberni i Niemiecka lista narodowa na Pomorzu oraz opracowanie wyników wspomnianej ankiety co do wszystkich ziem „wcielonych“ do Rzeszy.

Komórka Instytutu Zachodniego, która zajmowała się w okresie dziesięciolecia badaniem dziejów okupacji hitlerowskiej, składała się w pierwszych latach z jednego pracownika naukowego na pół etacie (K. M. Pospieszalskiego) i sekretarki (J. Jańczakówny), a od stycznia 1952 z dwóch pracowników naukowych, prof. dra K. M. Pospieszalskiego i mgra Edwarda Serwańskiego. Zadaniem tej komórki jest poza powiększeniem podręcznego archiwum i pracą naukową przeprowadzanie konsultacji i opracowywanie recenzji niektórych prac przeznaczonych dla Instytutu Zachodniego.

Dorobek publikacyjny Instytutu Zachodniego jest zawarty w poniższym wykazie. W zasadzie pominięto w nim recenzje.

OPRACOWANIA KSIĄŻKOWE¹

1. Komisja Historyczna Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Instrukcja dla piszących pamiętniki z czasów okupacji niemieckiej, opracowana przez Komisję Historyczną..., Instytut Zachodni, Poznań 1946, s. 21.
2. K. M. Pospieszalski, Polska pod niemieckim prawem 1939—1945, Ziemie Zachodnie, Badania nad okupacją niemiecką w Polsce t. I, z. 1, Instytut Zachodni, Poznań 1946, s. 279.
3. A. Klafkowski, Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów. Badania nad okupacją niemiecką w Polsce t. I, z. 2, Instytut Zachodni, Poznań 1946, s. 196.
4. T. Kłosiński, Polityka przemysłowa okupanta w „Generalnym Gubernatorstwie“, Badania nad okupacją niemiecką w Polsce t. II, z. 1, Instytut Zachodni, Poznań 1947, s. 181.
5. Cz. Łuczak, Z. Ptaszyk, Cz. Wasiek, Przyczynki do gospodarki niemieckiej w latach 1939—1945, Badania nad okupacją niemiecką w Polsce t. II, z. 2, Studia nad dziejami gospodarczymi okupacji niemieckiej pod redakcją J. Rutkowskiego, Instytut Zachodni, Poznań 1949, s. 149.
6. Wł. Rusiński, Położenie robotników polskich w czasie wojny 1939—1945 na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych“ cz. 1, Badania nad okupacją niemiecką w Polsce t. III, Studia nad dziejami gospodarczymi okupacji niemieckiej pod

¹ Wykaz prac obejmuje okres od 1945—1954.

- redakcją J. Rutkowskiego z. 2, Instytut Zachodni, Poznań 1950, wyd. I, s. 360, wyd. II uzupełnione, s. 366.
7. J. Deresiewicz, Okupacja niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy (1939—1945). Studium historyczno-gospodarcze. Badania nad okupacją niemiecką w Polsce t. IV. Studia nad dziejami gospodarczymi okupacji niemieckiej założone przez J. Rutkowskiego. Instytut Zachodni, Poznań 1950, s. 599.
 8. Z. Janowicz, Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939—1945. Tzw. okręgi kraju Warty i Gdańska—Prus Zachodnich. Instytut Zachodni, Poznań 1951, s. 204. Badania..., t. V.
 9. K. M. Pospieszalski, Memoriał pt. Die Bedeutung des Polenproblems für die Rüstungswirtschaft Oberschlesiens, wydany przez Oberschlesisches Institut für Wirtschaftsforschung, opracował... Documenta Occupationis I, Instytut Zachodni Poznań 1945, s. 219.
 10. E. Serwański, I. Trawińska, Zbrodnia niemiecka w Warszawie 1944, zeznania—zdjęcia, opracowali... Documenta Occupationis II, Instytut Zachodni, Poznań 1946, s. 264+24 tabl.
 11. Z. Grot, W. Ostrowski, Wspomnienia młodzieży wielkopolskiej z lat okupacji niemieckiej 1939—1945, opracowali... Documenta Occupationis III, Instytut Zachodni, Poznań 1948, s. 315.
 12. K. M. Pospieszalski, Niemiecka lista narodowa w „Kraju Warty” wybór dokumentów z objaśnieniami w języku polskim i francuskim, opracował... Documenta Occupationis IV, Instytut Zachodni, Poznań 1949, s. 379.
 13. K. M. Pospieszalski, Hitlerowskie prawo okupacyjne w Polsce, Wybór dokumentów cz. I, ziemie „wcielone”, opracował... Documenta Occupationis V, Instytut Zachodni, Poznań 1952, s. 442.

Na łamach Przeglądu Zachodniego.

14. J. Baumgart, Tajna organizacja nauki niemieckiej, Przeg. Zach. 1947, s. 969—980, także w osobnej odbitce.
15. J. Baumgart, L'organisation secrète de la science allemande, Revue Occidentale 1948, nr 1, s. 154—161.
16. J. Baumgart, Co tłumaczyła „Publikationsstelle”, Przeg. Zach. 1948, s. 44—63.
17. J. Baumgart, Los bibliotek wielkopolskich w latach 1939—1945, Przeg. Zach. 1946, s. 928—936.
18. S. Bodniak, Zbiory naukowe w Kórniku za okupacji i obecnie, Przeg. Zach. 1946, s. 385—390.
19. Z. Grot, Wyzwolenie Poznania w r. 1945, Przeg. Zach. 1953 II s. 431—449 (Studia Poznańskie).
20. Z. Janowicz, Ustrój policji na ziemiach wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939—1945, Przeg. Zach. 1950, II, s. 519—546.
21. A. J. Kamiński, Niemiec o hitlerowskich obozach koncentracyjnych. (omów. Kogon, der SS-Staat) Przeg. Zach. 1947, 568—576.
22. A. J. Kamiński, Bez precedensu w dziejach, (o procesie lekarzy niemieckich), Przeg. Zach. 1947, s. 675—687.
23. A. J. Kamiński, Obrona polityczna przestępców wojennych, Przeg. Zach. 9/10—1949, s. 222—256.
24. W. Kiedrzyńska, Polskie książki o obozach koncentracyjnych, Przeg. Zach. 9/10—1949, s. 341—347.
25. Z. Lisowski, Straty naukowe Poznania, Przeg. Zach. 1945, s. 121—134.
26. W. Merczyński, Problem tzw. „palcówki” na Śląsku Cieszyńskim, Przeg. Zach. 1949, II, s. 272—280.
27. B. Osmólska, Tajne nauczanie w czasie okupacji w Poznaniu, Przeg. Zach. 1946, s. 1052—1055.

28. W. Oszelda, „Volkslista“ na Śląsku, *Przegl. Zach.* 1948, I, s. 502—508.
 29. J. Pajewski, Z tajemnic ujawnionych w Norymberdze, *Przegl. Zach.* 1947, s. 784—788.
 30. A. Peretiatkowicz, Proces Greisera w świetle prawa międzynarodowego, *Przegl. Zach.* 1946, s. 673—680.
 - 30a. R. Pollak, O powstaniu warszawskim, *Przegl. Zach.* 1946, s. 628—641.
 31. K. M. Pospieszalski, (pseud. Bartoszkiewicz M.), Artur Greiser, Rozważania w przededniu procesu, *Przegl. Zach.* 1946, s. 301—320.
 32. K. M. Pospieszalski, Ze studiów nad niemiecką listą narodową w tzw. Kraju Warty, *Przegl. Zach.* 1948, I, s. 508—512.
 33. K. M. Pospieszalski, Wyrok norymberski, zasady prawne, *Przegl. Zach.* 1948, I, s. 129—141.
 34. K. M. Pospieszalski, The Legal and Political Aspect of the German Occupation of Poland, *Western Review* 1947, July—August, s. 29—45.
 35. K. M. Pospieszalski, Documents de l'occupation allemande en Pologne, *Revue Occidentale* 1948, nr I, s. 137—154 (wyd. dok.).
 36. K. M. Pospieszalski, Właściwość wyższego dowódcy SS i Policji na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy, *Przegl. Zach.* 1949, III, s. 281—290.
 37. K. M. Pospieszalski, Język polski w tzw. Kraju Warty, *Przegl. Zach.* 1949, I, s. 61—66.
 38. K. M. Pospieszalski, Jeszcze w sprawie niemieckiej listy narodowej i języka polskiego w tzw. Kraju Warty, *Przegl. Zach.* 1952, III, s. 618—628 (wyd. dok.).
 39. K. M. Pospieszalski, Poznań pod okupacją hitlerowską, 1939—1945, *Przegl. Zach.* 1953, II, s. 403—430 (Studia Poznańskie).
 40. K. M. Pospieszalski, Eksterminacja Żydów i hitlerowskie zamysły zagłady Słowian (O książce i na marginesie książki Artura Eisenbacha: Hitlerowska polityka eksterminacji Żydów), *Przegl. Zach.* 1954, I, s. 527—541.
 41. S. M. Sawicka, Zbrodnia nad dzieckiem polskim, *Przegl. Zach.* 1947, s. 732—736.
 42. S. M. Sawicka, Gehenna uczonych francuskich, *Przegl. Zach.* 1948, s. 464—468.
 43. E. Serwański, Z prac nad dziejami tajnego nauczania w Wielkopolsce, *Przegl. Zach.* 1948, I, s. 295—297.
 44. E. Serwański, Język polski na Śląsku w czasie okupacji hitlerowskiej, *Przegl. Zach.* 1953, I, s. 263—281.
 45. E. Serwański, Przymusowa służba wojskowa Polaków z Górnego Śląska w armii hitlerowskiej (Studium z zakresu hitlerowskiej polityki narodowościowej), *Przegl. Zach.* 1954, I, s. 430—470.
 46. E. Schilf, Lekarze jako zbrodniarze wojenni, *Przegl. Zach.* 1946, s. 552—555 (Przedruk z prasy niemieckiej).
 47. M. Straszewski, Sześć lat okupacji Pragi, *Przegl. Zach.* 3—1948, s. 298—306.
 48. T. Tomaszewski, Niemieckie badania porównawcze nad psychologią Polaków i Niemców, *Przegl. Zach.* 1945, s. 321—337.
 49. S. Waszak, Bilans walki narodowościowej rządów Greisera, *Przegl. Zach.* 1946, s. 481—510.
 50. S. Waszak, Demographic picture of the German occupation in Poland, *Western Review* 1947, July—August, s. 46—56.
 51. T. Manteuffel, L'action de la défense sociale dans la vie intellectuelle en Pologne pendant l'occupation, *Revue Occidentale* 1948, nr 1, s. 89—97.
- Na łamach Biuletynu Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce.
52. K. Kolańczyk, Prawo niemieckie na „ziemiach przyłączonych“, *Biuletyn Gł. Kom.* I, s. 279—302.

53. Z. Wojciechowski, Zbrodnia niemiecka podczas powstania w Warszawie, Biuletyn Gł. Kom. I, s. 233—275.
54. J. J. Bossowski, „Dokumenty polskiego okrucieństwa“ (Metody propagandy hitlerowskiej), Biuletyn Gł. Kom. III, s. 149—171.

Na łamach innych czasopism.

55. J. Deresiewicz, Przebudowa gospodarcza ziem przyłączonych do Rzeszy w latach 1939—1945, Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wrocławiu, Warszawa 1949, t. 1, s. 479—489.
56. W. Rusiński, Położenie Polaków zatrudnionych w czasie wojny na „ziemiach włączonych“, Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wrocławiu, Warszawa 1948, t. 1, s. 491—501.
57. S. Waszak, Ludność miasta Poznania w okresie 1939—1945, Wiadomości Statystyczne Miasta Poznania 1945, nr 7/9.
58. S. Waszak, Przeobrażenia ludnościowe w Poznaniu w okresie 1939—1945, Kronika Miasta Poznania 1945, nr 2.